

Csizmadia Ervin-Lakatos Júlia-Novák Zoltán-Rajnai

Gergely

Miért van „két Magyarország”? Mítoszok és magyarázatok

Bár a magyar közéletben sokan és sokat beszélnek arról, hogy végre meg kellene haladni a végletes politikai megosztottságot, igazából eddig nemigen néztünk szembe a politikai polarizáció okaival. A Méltányosság Politikaelemző Központ elemzői három részes írásukban erre vállalkoznak. Az 1. részben azt a mítoszt cáfolják, hogy polarizáció csak 2010 óta van. A 2.-ban azt, hogy a polarizációt a Fidesz jobbratulódása és a populizmus erősödése váltotta ki. A 3.-ban pedig azt, hogy a polarizáció kizárólag kortárs-jelenség lenne, s ne kapcsolódna ezer szálon a hazai politikatörténethez.

info@meltanyossag.hu

www.meltanyossag.hu

0630-311-1701

1149 NAGY LAJOS KIRÁLY ÚT 167. II. 23.

Bevezetés

Bár a háború átrajzolta az április 3-ai választás horizontját (hiszen egy döntően belpolitikai eseményt döntően külpolitikaivá tett), egy dolog mégis megmaradt, s ezen a háborús események sem változtattak. Ez pedig a magyar társadalom és a magyar politika végletes megosztottsága. Szaktudományunk, a politológia ezt [polarizációnak](#) nevezi, és akik a témáról az elmúlt években írtak, megállapítják, hogy a polarizáció Magyarországon különösen magas.

Ha pedig magas, akkor április 3.-a után is így lesz, függetlenül attól, meddig húzódik el a háború, illetve hogy ki nyeri a választást. Természetesen látjuk, hogy az ellenzéki kampány integráns része, hogy ha az ellenzék kerül hatalomra minimum visszaszorítja, de jobb esetben („szeretetország”) meg is szünteti a kettéosztottságot. Ezt a célt ugyan nem tartjuk reálisnak, azt azonban igen, hogy elgondolkodjunk a jelenségen. Vajon tényleg annyira végletesen rossz a helyzet, mint ahogy ezt sokan gondolják, s ha igen, vajon mi ennek az oka, és esetleg vannak-e ellenszerei?

Erről szól ez a három részes írásunk. Abból indulunk ki, hogy a magyar közéletnek valóban irracionálisan erős a megosztottsága, és ez nem jó dolog. De nem értünk egyet azokkal, akik a megoldást pusztán egy kormányváltással hozzák összefüggésbe. Nem; itt sokkal mélyebb dolgokról van szó. Abban bízunk, hogy a háború árnyékában is van értelme beszélni a jelenségről, és azt ígérhetjük, hogy nem a megszokott

magyarázatokkal hozakodunk elő, hanem a probléma összetettségére igyekszünk rávilágítani.

A tanulmány első, második és harmadik részében egy-egy általunk *mítosznak* tekintett megközelítéssel nézünk szembe. Az első részben azzal a mítosszal, hogy a polarizáció a Fidesz kormányzása alatt, 2010 után erősödött meg és vált szinte elviselhetetlenné. Beidézünk majd ezt cáfoló kutatásokat, és azt vizsgáljuk, hogy milyen okok vezettek oda, hogy a polarizáció (nemzetközi és kelet-közép-európai összehasonlításban) már 2010 előtt is nagyon erős volt. A tanulmány második részében azt a mítoszt igyekszünk cáfolni, hogy a Fidesz populista fordulata eredményezte a polarizáció felfutását. Természetesen 2010 után romlott a helyzet, de szerintünk a populizmus inkább *következmény*, mint ok. A helyett tehát, hogy a populizmus és az autokrácia jól ismert elméleteinek nyomvonalán indulnánk el, rávilágítunk arra, hogy a polarizáció oka nem a demokrácia felszámolása, hanem a demokrácia radikálisan eltérő *értelmezése*. Ez azt jelenti, hogy mivel a modern demokráciák két elemből (liberális és demokratikus) tevődnek össze, a társadalom és a politika számára nagy kihívás, hogy e két elem összeegyeztetéséről hogyan vélekednek. Állításunk az lesz, hogy 1990 után egy ideig (amíg a demokrácia "jelző nélküli" fogalom volt) az „összeegyeztetés” sikerült, ám az időben előre haladva egyre inkább kitűnt, hogy vannak, akik a *demokráciára*, míg mások a *liberalizmusra* helyezik a hangsúlyt.

Ebből aztán a két fogalom szélsőséges konfliktusa adódott, ami Nyugaton sem ismeretlen, de nálunk mégis sokkal intenzívebben jelentkezett, mint másutt.

Végül dolgozatunk harmadik részében azon a mítoszon igyekszünk túllépni, hogy a polarizáció pusztán az elmúlt 30 év felől megérthető lenne. Természetesen az elmúlt évtizedeknek döntő a jelentőségük, de nem adnak *teljes* magyarázatot. Ezért gondolatmenetünkbe bekapcsolunk egy *történelmi* megközelítést is. Kifejtjük majd, hogy a politikai konfliktusok és a politikai polarizáció háttérében ráadásul egy *kulturális* megosztottság áll, ami a magyar politikatörténet állandó sajátossága, csak rendszerről rendszerre más alakban áll elénk. Bemutatjuk az elmúlt évszázadot, határpontokat jelölünk ki, és megnevezzük az ellentét pólusait és szereplőit. Előadjuk, hogy az átmenet idején ezek a pólusok (például a népi-urbánus vagy a konzervatív-liberális ellentét) felszámolhatónak tűntek, de egyben kimutatjuk, hogy a történelmi folytonosság erősebbnek bizonyult, mint a diszkontinuitás, így ezek a folytonosságok, immár új alakban, új témák köré csoportosulva és új szereplők részvételével jelentkeztek. Tanulmányukban arra jutunk, hogy csakis akkor van esélyünk megérteni a növekvő polarizáció okait és egyáltalán magát a polarizációt, ha ezeket a szélesebb összefüggéseket is mérlegre tesszük.

A Konklúzióban végül felvetjük a polarizáció *csökkentésének* rendkívül bonyolult ügyét. Erről az a véleményünk, hogy ezt csökkenteni - bármennyire is ambíciója - nem tudja a politika.

Eleve árulkodó, hogy egyáltalán vannak a polarizáció *felülről* való csökkentésének hívei. Természetesen értjük, hogy 12 éves Fidesz-uralom után az ellenzékben lévők a pusztta váltástól egyben a polarizáció felszámolását remélik. De ez egy utópisztikus várakozás. Ha a mércénk Nyugat-Európa, és ha valaha szeretnénk az elmúlt évtizedekben megbomlott liberalizmus-demokrácia nexust helyreállítani, ahhoz az *egész társadalom* másfajta működésmódjára lesz szükség. Természetesen tanulmányunkban nem adunk sorvezetőt erről – ez túlzott önbizalomra vallana -, csupán jelezzük, hogy a polarizáció jelenlegi formája és a nyugatosság gyenge szintje között összefüggést látunk, ami minket elgondolkodtat. A feladat ebből adódóan vagy a nyugatosság újragondolása; vagy annak belátása, hogy Magyarország nem olyan, mint vágyainkban szerepel; azaz nem teljesen nyugatos, igaz nem is keleties ország, hanem a kettőnek valamilyen sajátos egyvelege. Szívesen hajlanánk arra, hogy inkább az előbbi igaz, de realitásérzékünk inkább a második verzióhoz áll közelebb.

Mindezeket előre bocsátva fejtjük ki téziseinket, bízva abban, hogy a polarizáció, és a “két Magyarország” jelenségét az eddig megismert magyarázatokhoz képest új elemekkel gazdagíthatjuk.

Első mítosz: a polarizáció 2010 után kezdődik

Általános érzet Magyarországon és Nyugaton is, hogy a társadalom politikai értelemben menthetetlenül kettészakadt.

Létrejött két olyan tábor, amelynek tagjai semmiben nem értenek egyet, nem képesek kommunikálni egymással, párhuzamos valóságot építettek ki maguknak. Ezt sokan a jelenlegi politika egyik fő problémájának is látják, de természetesen mindkét oldal a másikat hibáztatja; mindig a másik miatt nem lehetséges a közeledés. Idehaza különösen 2010 (Orbán Viktor megválasztása), Amerikában különösen 2016 (Donald Trump megválasztása) óta él az a kép a közvéleményben, hogy az árkok végletesen elmélyültek. Dobrev Klára például egyenesen azt [állítja](#), hogy Orbán Viktor szakította ketté az országot, Márki-Zay Péter pedig [úgy látja](#), hogy Orbán vert éket a különböző pártállású polgárok közé; az ellenzék célja pedig a populizmus által ásott árkok betemetése. Ha egy kicsit elmélyedünk a tudományos irodalomban, ez a magyarázat viszont mítosznak bizonyul, amiben legfeljebb részigazságok vannak. Ebben a részben ezt a tévhitet fogjuk cáfolni: a polarizáció itt volt velünk már a populizmus előtt is, csak erről szeretünk elfeledkezni, és új jelenségként kezelni. Tisztázzuk, hogy mit is értünk polarizáció alatt, megnézzük, mikortól vált polarizálttá akár a magyar, akár a nyugati társadalom, végül kitérünk arra is, hogy a polarizáció kialakulására adott leggyakoribb válaszok miért bizonyulnak féligazságnak, tévhitnek, különösen a magyar esetben, ahol a polarizáció már jóval a NER előtt jelen volt.

Mi a polarizáció?

Mivel a polarizáció szakirodalmának is sok iránya van, ezért érdemes tisztázni, miről is beszélünk, ha a polarizáció témáját járjuk körül. Már az sem világos, hogy egészen pontosan miben nem képes egyetérteni a két politikai oldal. A szakirodalom gyakran beszél olyan esetekről, ahol egyes konkrét ügyekben nem tudnak dűlőre jutni a felek (*közpolitikai polarizáció*), de mintha a mai politikában nem elsősorban erről lenne szó; nem az adókulcs mértékén vagy ehhez hasonló témák kapcsán vesznek össze az emberek, hanem a probléma ennél súlyosabbnak tűnik.

Sokkal relevánsabb a polarizáció második típusa, az *ideológiai polarizáció*, amelynek eredményeképpen az egyes politikai táborok közötti ideológiai távolság válik egyre áthidalhatatlanabbá. A politikai táborok egyre távolabb határozzák meg magukat egymástól, a jobboldal és a baloldal között nincs semmiféle átjárás, a mérsékelt álláspont gyakorlatilag megszűnik. Ez már talán ismerősebb a magyar társadalmat figyelve: valaki vagy a jobb-, vagy a baloldalhoz tartozik, a közép szép lassan eltűnt az elmúlt harminc évben, nincs már egy olyan réteg, amely mindkét irányba nyitott.

Az ideológiai polarizáció szélsőséges esetben egy súlyosabb alakot is ölthet, ez pedig az *érzelmi polarizáció*. Itt már sem egy konkrét ügyben kialakított álláspont, sem az általános ideológiai/pártpolitikai beállítódás nem számít, hanem kizárólag az, hogy miként érez egyik

politikai oldal a másikkal szemben. Minél nagyobb az ellenszenv a másik tábor irányában, annál nagyobb az érzelmi polarizáció. A folyamat eredményeként nem elég, hogy az egyik politikai oldalhoz kötődő polgárok rossznak látják a riválisok terveit, de a politikai ellenfelekkel szemben kifejezetten személyes és kollektív haragot éreznek. Nem csak le akarják őket győzni, nem is tartják őket méltónak arra, hogy egy politikai közösségbe tartozzanak velük. A politikai küzdelem az ily módon polarizált társadalomban nem az általuk favorizált közpolitika vagy ideológia minél hatékonyabb érvényesítése, hanem az ellenfelek megsemmisítése, eltüntetésük a közéletből.

Már az sem mindegy, hogy egy társadalom közpolitikailag, ideológiailag vagy már érzelmileg is polarizált-e, de a helyzetet tovább súlyosbíthatja, ha nem (csak) a polgárok, hanem a politikai elit tagjai is képtelenek egymással szót érteni. Ha a politikusok semmiben nem képesek egyetérteni, kompromisszumot kötni, mindig szükségszerűen ellentmondanak egymásnak, a másik oldalt hazaárulással, maffiaszerű működéssel és ehhez hasonló súlyos vádakkal illetik, és nem tekintik a politikai közösség legitim tagjainak, akkor a liberális demokrácia, ami a felek kölcsönös toleranciájára és a konfliktusok békés, konszenzusos rendezésének elvére alapul, működésképtelenné válhat. Az elit polarizációja tehát szükségszerűen eredményezi a liberális demokrácia válságát, így már csak azért sem hagyhat minket hidegen, mert a rendszerváltás során létrehozott rendszer egészét fenyegeti.

Mikor kezdődött a polarizáció?

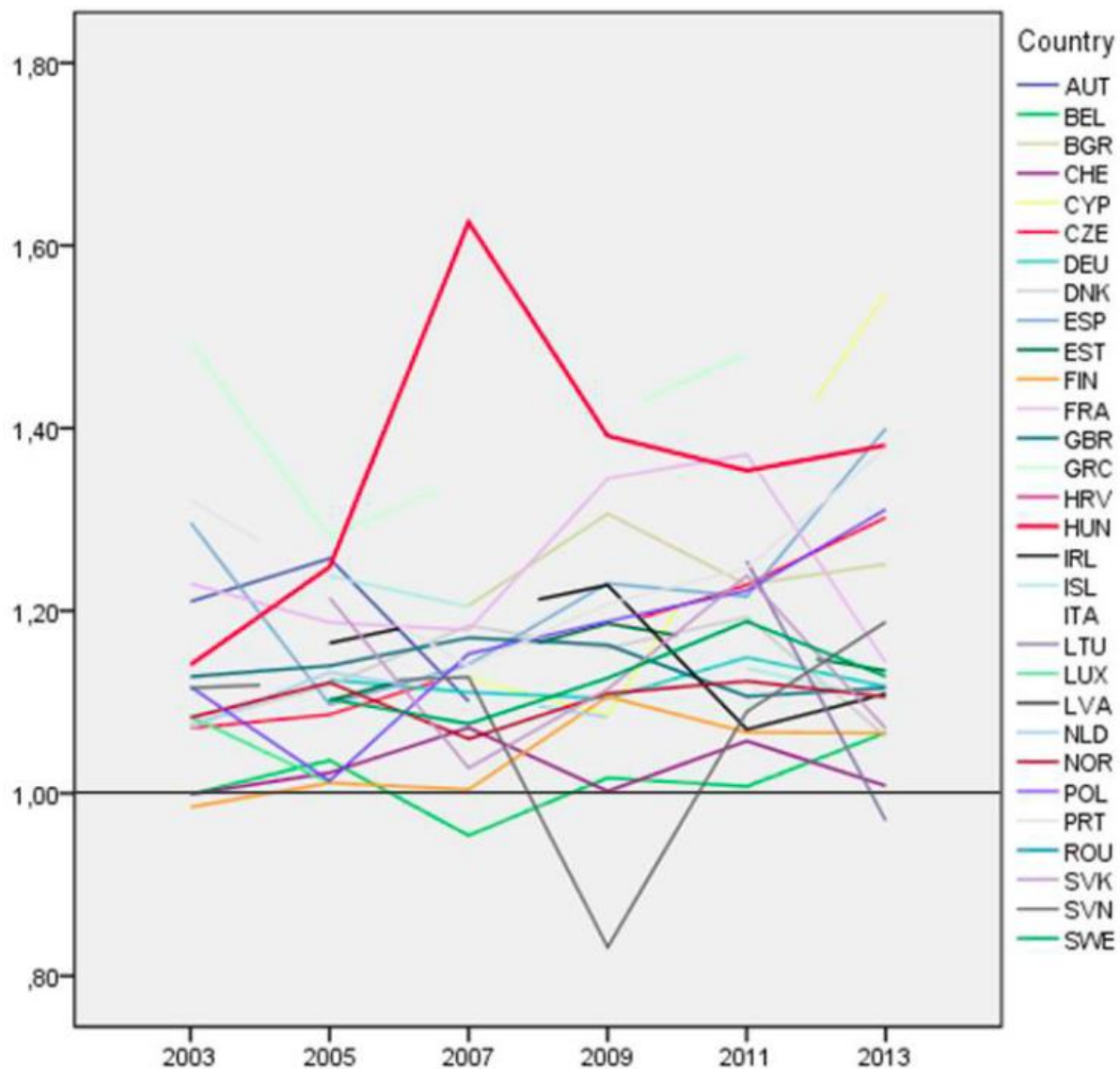
A polarizáció akármelyik változatáról is beszéljünk, mindegyikről úgy érezzük, hogy erősödik, súlyosbodik. A kérdés csak az, hogy mióta fordult végletesen rosszra a helyzet. Talán a leginkább elterjedt magyarázat az, hogy a populizmus megjelenése távolította el egymástól a politikai táborokat, a populista politikusok önös érdekeikből tették szélsőséggé a polarizációt. Ezt a magyarázatot erősíti az NBER empirikus [kutatása](#) is: 2016 óta a polarizáció rohamosan növekszik mind az Egyesült Államokban, mind Nyugat-Európában. Ez alapján úgy tűnhet, hogy valóban a populisták vernek éket a politikai táborok közé.

Mi azonban nem elégszünk meg ezzel a magyarázattal, már csak azért sem, mert gyanúsan a közelmúltra fókuszál, és mindent a jelenből próbál levezetni. Márpedig a polarizáció kutatása már sok évtizedes múlttra tekint vissza, és ha megnézzük az irodalmat, rögtön látjuk, hogy a populizmus megjelenése előtt is jelentősen növekedett a polarizáció, és valójában ez ágyazott meg a populista politikusoknak, nem pedig fordítva. Bafumi és Shapiro [kutatásának](#) eredményei szerint a két amerikai tábor az 1970-es évek óta folyamatosan távolodik egymástól, és már a 2000-es évek közepén aggasztó volt a polarizáció – ez az aggasztó polarizáció vált még aggasztóbbá Donald Trump feltűnésével. A populizmus így nem tekinthető a polarizáció ősforrásának Nyugaton, és a következő részben ezzel a mítosszal leszámolunk.

Magyarországon még ennél is érdekesebb a helyzet: míg sokan a Fidesz kvázi-háborús retorikájához, és folyamatos ellenségkép-kreálásához kötik a politikai árkok mélyülését, addig a kutatások egészen más képet mutatnak. Idehaza ugyanis a polarizáció már a demokratikus átmenet idején is jelen volt (erről a későbbiekben még részletesen lesz szó), és ez a nemzetközi összehasonlító kutatások alapján is nyilvánvaló.

Az alábbi ábrán az látható, hogy ez a polarizáltság már a 2000-es években olyan magasra nőtt, ami Európában kiugrónak számított. A 2006-os eseményeket követően a magyar társadalom kétosztatúsága és a két tábor közötti szakadék minden korábbinál és minden más európai országban tapasztaltnál nagyobbra nőtt, aztán ugyan valamelyest mérséklődött, de még mindig a kontinens *legpolarizáltabb* társadalmi közé tartozik. Szintén látható, hogy más országokban a polarizáció lassan, de egyértelműen nőni kezdett ebben az időszakban, de a magyart még nem érte utol egyetlen nyugati országban sem. A populizmus előretörése így legalább részleges magyarázat lehet. Az pedig további kérdéseket vet fel, hogy miért van az, hogy a fiatalabb demokráciákban nagyobb a polarizáció, mint a régebbiekben. Az adatok mindenesetre a populizmus-központú magyarázatot nem erősítik meg a magyar esetben, hiszen bőven a populizmus felerősödés előtt már kiemelkedő volt a hazai polarizáció mértéke. Más magyarázatok után kell tehát néznünk.

A polarizáció mértéke európai országokban 2003 és 2013 között a European Social Survey adatai alapján. Forrás: [Patkós Veronika doktori disszertációja](#)

Tévhitek és féligazságok

A populizmus összekötése a polarizációval a magyar esetben tehát semmiképp sem helytálló. Nem ez azonban az egyetlen magyarázata a polarizációnak, ami az adatok alapján inkább féligazságokat tartalmaz. A következőkben bemutatunk néhány népszerű, mégis téves narratívát, ami a polarizáció okait hiányosan tárja fel. A politológiai szakirodalom jellemzően szeret az intézményekre koncentrálni, és a polarizáció esetén is ad intézményi magyarázatot: minél kevesebb a konszenzust elősegíteni kívánó intézmény egy demokráciában, annál polarizáltabb lesz a társadalom. A többségi demokrácia logikája, miszerint a győztes mindent visz, két nagy tömb kialakulását vonja maga után, ezek a tömbök pedig egyre antagonisztikusabb álláspontot vesznek fel, és egyre távolabb kerülnek egymástól. A konszenzusos demokráciákban viszont sok kis szereplő folyamatos egyezkedése alakítja a politikát, ami javítja az átjárás esélyeit, és enyhíti a polarizációt. Hiába hangzik jól, ezt sem tekinthetjük a polarizáció legfőbb okának: a többségi nyugati demokráciák, mint pl. Nagy-Britannia sokkal kevésbé polarizáltak, mint a konszenzusosabb berendezkedésű közép-európai országok. Megint valami más magyarázat után kell néznünk.

A szakirodalom következő ötlete az, hogy a gazdasági helyzet határozza meg a polarizáció mértékét. Minél jobban áll egy ország gazdaságilag, annál kisebb a politika tétje, hiszen tulajdonképpen a vesztesek is elégedettek lehetnek az életükkel, magas az életszínvonal,

nincs miért aggódni. Szegényebb országokban a vesztes oldal támogatói attól tarthatnak, hogy a győztes tábor minden állami forrást kisajátít magának, márpedig az állami juttatások a polgárok jövedelmének nagy részét képezhetik a gyenge gazdasági teljesítmény miatt. Akkor is, ha ez a veszély nem is áll fenn, akkor is elégedetlenebbek a polgárok az életükkel az alacsonyabb életszínvonal miatt, és ezt az elégedetlenséget a politikára vetíthetik, ami miatt egyre erősebb lesz az ellenérzés a politikai táborok között. Az ilyen intenzív politikai környezet a polarizáció növekedésének kedvez. Ez a magyarázat az európai adatokat már jobban alátámasztja, hiszen a gazdagabb régiók kevésbé polarizáltak, mint a szegényebbek, de az elmúlt 15 év trendjeire mégsem illeszthető rá: a gazdasági helyzet egész Európában folyamatosan javult a 2008-as válság után, azonban a polarizáció ebben az időszakban nemhogy nem csökkent, hanem rohamosan növekedett.

Így érkezünk el a polarizáció legújabb okához, ez pedig a kommunikációs tér radikális átalakulása. Míg a nyugati demokráciák konszolidációjának idején az elsődleges információforrás a televízió és a rádió volt, amelyek kezdetben még főleg közszolgálati funkciót láttak el, és többé-kevésbé törekedtek az objektív tájékoztatásra, amelynek eredményeképp a polgárok nagyjából hasonló tényekről kaptak híradást. Aztán ezek a médiumok a piaci logika miatt egyre pártosabbá váltak, és egyre inkább más információhoz jutott az, aki egyik vagy másik csatornát választotta fő hírforrásként.

Az internet, majd a közösségi média elterjedésével pedig ez a folyamat elképesztően felgyorsult, mára már szinte mindenki személyre szabott információt kaphat, és az internetes közösségi felületek folyamatosan ráerősítenek egy-egy politikai oldal valóságképére. Így minden polgár más és más valóságképpel rendelkezik, az eltérő, pártos valóságbuborékok pedig a polarizáció melegágyaként szolgálnak. A közösségi média előretörése jól magyarázza, hogy az elmúlt egy-két évtizedben miért nőtt meg jelentősen a polarizáció, mégsem tartjuk elégséges oknak. Az adatok azt mutatják, hogy Közép-Európában, és azon belül is Magyarországon jóval polarizáltabb a társadalom, mint Nyugaton, és ez már így volt 15 évvel ezelőtt is, amikor a közösségi média használata még minimális volt.

A felsorolt magyarázóelvek tehát nem adnak választ arra, hogy Magyarországon miért volt nemzetközi összehasonlításban komoly a polarizáció már a rendszerváltás utáni időszakban is, aztán ez miért hágott tetőfokára a 2000-es évek közepén, és miért nem csökkent érdemben azóta sem. A kommunikációs változások inkább csak felerősítettek egy mélyebb folyamatot, ami a liberális demokráciákban Magyarországon és Nyugaton is lezajlott az elmúlt évtizedekben: ez pedig a liberalizmus és a demokrácia közötti ellentét felerősödése. A polarizáció már évtizedek óta jelen van mind Nyugaton, mind Magyarországon, ezzel a ténnyel viszont nem foglalkozik az elmúlt évek legnépszerűbb magyarázata, ami a populizmushoz köti a polarizáció felerősödését.

Az adatok alapján viszont mind ez, mind a többi elterjedt magyarázat tévhitnek, mítosznak bizonyul. A polarizálódó tendenciának van viszont két, sokkal erősebb, de annál ritkábban hallható magyarázata: a demokráciaelméleti és a történeti. A következő részben előbbit, a harmadik részben pedig utóbbit fogjuk részletesen bemutatni.

Második mítosz: a polarizációt a populizmus növekedése váltja ki

Ahogy mítosz az, hogy a polarizáció pusztán 2010 után vált problémává Magyarországon, ugyanúgy mítosz, hogy ez *kizárólag* a Fidesz populista fordulatához köthető. Csak ismételni tudjuk, hogy a polarizáció növekedése ágyazott meg a populista politikusoknak a világban, és nem fordítva. Ha a kérdés valóban leegyszerűsíthető volna arra, hogy azért nőtt ilyen mértékűvé a polarizáció, mert a Fidesz leépítette a demokráciát, akkor ténylegesen elég volna helyreállítani a "régi rendet", és minden probléma megoldódna. Csakhogy ez a megközelítés nem számol azzal, hogy sokak szemében épp a "régi rend" volt az antidemokratikus. Mindezzel arra utalunk, hogy miközben populizmus és polarizáció valóban kéz a kézben jár, a populizmus narratíva dominanciájával szemben mi úgy véljük, hogy a polarizációban megtestesülő konfliktus abból ered, hogy két versengő demokráciaértelmezés alakult ki a világon, ami a jelen helyzetben összeegyeztethetetlen.

A jelenség lényegét abban tudnánk megragadni, hogy - nem csak Magyarországon, hanem másutt is - a demokrácia két egyenrangú [torzulása](#) jött létre. Az egyik a Magyarországon is ismert *illiberális demokrácia*, azaz demokrácia jogok nélkül, a másik a *nem demokratikus liberalizmus*, azaz jogok demokrácia nélkül. Ez a torzulás azért alakult ki, mert egyre többen érezték úgy, hogy "kiszervezik" alóluk a demokráciát. Egyre kevesebb dologba tudnak közvetlenül, vagy megválasztott képviselőiken keresztül beleszólni mivel bürokraták, független szabályzó testületek, vagy bíróságok hozzák meg a törvényeket. Emiatt sokan úgy érzik, hogy nem urai sorsuknak, hiába vannak jogaik, ha folyamatosan felülírják politikai preferenciáikat. A rendszer, amiben élnek, habár liberális, érzésük szerint mégsem demokratikus, így természetes, hogy vonzóbbá válnak számukra az illiberális kísérletek. Mindez rendkívül furcsán hat Magyarországról nézve, hiszen a második torzulásról szinte semmit se hallani, arról meg végképp nem, hogy a két torzulás egymással kölcsönhatásban van. Mi már csak a "végeredményről" beszélünk, a végtelen polarizációról, és az illiberális demokráciáról. Éppen ezért foglalkozunk régóta ennek a [kettőségnek](#) a [bemutatásával](#).

A liberalizmus-demokrácia vita

Szoros összefüggést látunk tehát a polarizáció növekedése, valamint a liberális demokrácia két alkotóelemének (liberális és demokratikus) különválása között.

Mint már korábban is említettük, az utóbbi két évtizedet meghatározó politológiai narratíva szerint a populizmus próbál éket verni a két elem közé, mivel képviselői úgy vélik, hogy a liberális intézmények és értékek gyengítik a demokratikus, azaz a nép által eldönthető elemeket. A populisták ellenfelei ezzel szemben úgy gondolják, hogy a demokratikus elemek erősítésére tett kísérletek antidemokratikusak, mivel nem tartják tiszteletben az olyan liberális elemeket, mint például a kisebbségek védelme. A felek közötti vita tehát a két elem ideális egyensúlyának eltérő elképzeléséből fakad.

A magyar példa azért kap jelentős figyelmet, mert a liberális demokráciát rendszer szinten kérdőjelezi meg, azaz tovább megy a liberalizmus, illetve a liberális demokrácia liberális elemeinek bírálata. A két elem kezdetektől jelen lévő konfliktusát mára rendszerszintű szembenállássá formálta, mi több, alternatív rendszert dolgozott ki a liberális demokráciával szemben. A nyugati példák abban különböznek, hogy a rendszer nincs ilyen módon megkérdőjelezve, csak a liberális demokrácia liberális elemének kritikája jelenik meg, szorosan kötődve az elitellenes politikai erők Boris Johnson és Donald Trump hatalomra kerüléséig nemigen tudtak meghatározóvá válni, és még hatalmon sem tudták (akarták?) olyan mértékben átformálni a politikai rendszert, mint a Fidesz, amely kormányzati pozícióból valósította meg rendszer-alternatívájának kiépítését, nagyfokú társadalmi támogatottság mellett. A mainstream politikatudomány ezért is azonosítja a populizmussal a két elem

viszonyának bírálatát, miközben az utóbbi években egyre több elemzés jelent meg, amely szerint a populizmus liberalizmusellenessége a két elem közötti egyensúly megbomlásának következménye. A továbbiakban néhány ilyen példát mutatunk be, rámutatva arra, hogy még a nyugati példákon belül is nagyon eltérő megközelítések tapasztalhatóak.

A hatalom a népé?

A klasszikus liberális gondolkodók, mint Alexis de Tocqueville vagy John Stuart Mill súlyos fenntartásokkal éltek a demokráciával szemben, mivel úgy vélték, hogy ez a többség zsarnokságát eredményezné. Nem véletlen, hogy a nyugati világban a liberális elemek létrejötte (hatalmi ágak különválasztása, szólásszabadság, jogállamiság) megelőzték a demokratikus elemeket (általános szavazati jog). A liberális demokrácia csak az 1940-es évek végén, az általános választójog elterjedésével vált azzá, amit ma értünk a fogalom alatt. A második világháborút követően jött létre konszenzus a nemzetközi közösségben a tekintetben, hogy a liberális demokrácia a kívánatos politikai rendszer. A liberális demokrácia alapjának tekintett liberális garanciák, mint a fékek és ellensúlyok, a kisebbségek, illetve az emberi jogok védelme, a legtöbb nyugat-európai országban 1945-öt követően kerültek bele az alkotmányokba. Az újonnan létrehozott nemzetközi rend is úgy lett megtervezve, hogy elkerüljék azokat a helyzeteket, amelyek a demokráciával szembeni elégedetlenséghez vezetnek.

A demokratikus elemekkel szembeni bizalmatlanság azonban nem csak fennmaradt, hanem meg is erősödött a második világháborút követően. Ahogy nőtt a demokrácia elfogadottsága, úgy erősödtek meg a liberális elemei a demokratikussal szemben.

A *liberális* demokrácia idővel a demokrácia szinonimájává vált, nem csupán a demokrácia egy lehetséges formájává, mint korábban. Mindez egy olyan elkanyarodást eredményezett a demokrácia értelmezését tekintve, ami a 80-as évek végétől megváltoztatta a demokrácia jelentését. Erről például Alain de Benoist tájékoztat nagyon pregnánsan minket. A francia szerző [szerint](#) a második világháborút követően a civil társadalom elve fokozatosan szembekerült a demokratikus részvétel elvével. Benoist úgy véli, hogy azzal, hogy a demokrácia napjainkra az emberi jogokra és a civil társadalomra épül, szembefordul önmagával. Így a demokrácia lényegét jelentő *népszuverenitás* elhal, és az egyéni szuverenitás válik dominánssá, ami kedvez a liberális demokrácia politikai, és gazdasági modelljének is. A rendszerváltást követően Magyarország ebbe az új – emberi jogi – demokráciafelfogásba szocializálódott, igaz a demokrácia fogalma ekkor még "jelző" nélküli volt. A liberális elem nem volt kihangsúlyozva úgy, mint a 2000-es éveket követően napjainkig.

A demokratikus átmenet elsősorban a nyugati-típusú intézmények elfogadásáról, és a globális piacgazdaságba történő integrációról szólt.

Csak hogy nemzetközi szinten tovább zajlott a liberális demokrácia liberális elemeinek erősödése, amelynek következtében felerősödtek a populista, antielitista politikai erők. Kialakult egyfajta "ördögi kör". Minél látványosabb volt a liberális elemekkel szembeni populista fellépés, annál erősebbé vált az a vélemény, hogy csakis a demokratikus elemek visszaszorítása képes kezelni a népre támaszkodó politizálást. Ez egy olyan polarizációs spirált generált, amelyben mindkét fél igazolva látta félelmeit, valamint legitimálva látta saját demokrácia definíciójának politikai eszközökkel történő megerősítésének szándékát. Anélkül, hogy mélyebben kitérnénk a konfliktus – későbbiekben tárgyalt – magyar vonatkozására, a két demokráciakép közötti konfliktus azért csúcsosodott ki Magyarországgal kapcsolatban, mert az Európai Unió az egyik legkirívóbb példája a korábban már említett nem demokratikus liberalizmusnak.

Az illiberális és az antidemokratikus

Ahhoz, hogy megértsük a két elem fent említett politikai konfliktusát, először azt kell megérteni, hogy a két elv (liberalizmus és demokrácia) nem természetes szövetségeseik, így aztán megbomlásuk sem teljesen természetellenes. Közben egyre többen látják be, hogy a két elem közötti viszony megbomlása normális (ha nem is kívánatos), az, hogy miképpen értékelik a jelenséget, nagyon eltérő. Marc Plattner [szerint](#) a demokrácia problémáira nem lehet még több demokrácia a válasz, mert a liberális demokrácia két eleme áll feszültségben egymással.

Ez a feszültség a demokrácia kettős természetéből adódik. A népszuverenitás és a többség zsarnoksága elleni védelem egymással való versengése a többséget és a kisebbséget is kielégítetlenül hagyja, hiszen a liberális demokrácián belül elvben egyik sem kerekedhet a másik fölé. Plattner felveti azonban a kérdést, hogy ha mindkét fél elégedetlen a liberális demokrácia kompromisszumával, hogy lehet, hogy az mégis ennyire tartós. Úgy, hogy a két elem szélsőséges megnyilvánulása, a populizmus és a radikális pluralizmus kioltja egymást. A populizmus ébresztőt fúj az elkényelmesedett eliteknek, a radikális pluralizmus viszont visszaszorítja a populizmust.

Sheri Berman ettől némiképp eltérően amellett [érvel](#), hogy hiba az illiberális demokráciát, a populizmus növekedését a túlzott demokráciára fogni. Úgy véli, hogy ez a megközelítés figyelmen kívül hagyja a liberális demokrácia történelmi fejlődését és a két elem egymáshoz való viszonyát. Történelmileg az illiberális demokráciák csupán átmeneti időszakok voltak a liberális demokráciához vezető út során, nem pedig a demokratikus fejlődésük végpontjai. Berman felhívja a figyelmet arra, hogy az így szerzett tapasztalatok hosszútávon hozzájárultak a liberális értékek és intézmények felértékelődéséhez. A legtöbb európai országban szükség volt bukott illiberális/demokratikus kísérletekhez ahhoz, hogy rájöjjenek arra, mennyire fontos a demokratikus elemek vegyítése a liberálisokkal. Véleménye szerint a nyugati demokráciák válságai nem a demokratikus elemek fölényéből erednek, hanem épp ellenkezőjéből, abból,

hogy a demokratikus intézmények és az elitek eltávolodtak a társadalom igényeitől. A választók a politikai és gazdasági elit túlzott összefonódását látják, ami károsítja a közjót. Az ő szemszögükből az üzleti érdekek előrébbvalóak, mint a társadalmi érdekek. Orbán Viktor Brüsszellel vívott szuverenitási harcának éppúgy ez az érzelmi fundamentuma, mint Donald Trump politikai sikerének.

Berman szerint azért téves megállapítás a populizmussal szemben a demokrácia, azaz a nép korlátozása, mert a liberalizmus és a demokrácia együtt fejlődött ki, még, ha nem is azonos tempóban. Egyik sem tud jól és hatékonyan működni a másik nélkül, mi több, külön-külön mindkettő veszélyes. A demokratikus elemek visszaszorítása helyett ezért revitalizálni kell a demokráciát. Elő kell mozdítani az állampolgárok politikai részvételét, és a politikusoknak reszponzívabbnak kell lennie a választók problémáira.

Dani Rodrik azt [fogalmazza meg](#), hogy a liberális demokrácia mindkét eleme fontos. Sheri Bermanhoz hasonlóan ő is úgy gondolja, hogy miközben szükség van a többség korlátozására a kisebbség védelmében, arra is szükség van, hogy a politika figyelembe vegye az állampolgárok igényeit és számon kérhető legyen. Véleménye szerint a liberális demokrácia alapból sérülékeny, a két elem nem alakít ki természetes egyensúlyt. Hol az egyik irányba fog kibillenni, hol a másikba. Rodrik szerint a társadalmak két törésvonal mentén vannak megosztva, egy identitásbeli, amely a kisebbséget elválassza az etnikai,

vallási, vagy ideológiai többségtől, valamint egy jövedelmi, amely szembefordítja a gazdagokat a társadalom többi részével. Attól függően kerül veszélybe a liberális demokrácia, hogy a többség vagy az elitek kerülnek fölénybe, azaz egy illiberális demokrácia, vagy "liberális autokrácia" alakul ki.

Demokrácián innen és túl: egy konszenzus felbomlása

Amennyiben a fentieket elfogadjuk, világossá válik, hogy miért *nem* elégséges a populizmus narratíva a jelen politikai helyzet leírására, és hogy pusztán a polarizáció elítélése, miért nem oldja meg azt. Miközben látjuk, hogy egyre nagyobb nemzetközi diskurzus zajlik e körül a kérdés körül a politikatudomány terén, Magyarországon még mindig alulreprezentált ennek vizsgálata. Többek között ezért is foglalkozunk ennyire behatóan a két elem konfliktusának a polarizációra történő hatásával. A polarizáció hazai fokozódása nagyban köszönhető annak, hogy a rendszerváltást követően egy ideig úgy tűnt a demokrácia csak egyféle, és minden parlamenti párt egyetért vele. A demokrácia jellegét illetően konszenzus volt a pártok között. Az idő előrehaladásával, azonban egyesek inkább a liberális felfogás felé orientálódtak, mások pedig a demokratikus elemeket tartották fontosabbnak. A Fidesz már a 90-es évek közepétől úgy gondolta, hogy a balliberális oldal egy olyan technokratikus, individualista irányba viszi Magyarországot, amit a fentebbi egyik kategóriánkkal nem demokratikus liberalizmusnak neveznénk.

Az 1996-os Polgári Magyarországért vitairatban úgy fogalmaztak, hogy "...mind az SZDSZ, mind az MSZP olyan hatalomgyakorlási rendszer kialakítására törekszik, melynek forrásai – az egyiké így, a másiké úgy – túlnyúlnak a demokrácia intézményrendszerén, s amelynek segítségével a demokrácia intézményrendszerében rejlő hatalomváltási lehetőségeket kiküszöbölve hatalmát ez is, az is, egyszer s mindenkorra berendezheti. Az SZDSZ az új nagytulajdonosi osztályra igyekezett és igyekszik rákapaszkodni, az MSZP viszont igen széles, népfront jellegű bázisára támaszkodva a választást szavazással, a parlamentarizmust egypólusúvá igyekszik alakítani, magához vonva és hatalmi szerkezetébe olvasztva minden jelentősebb politikai tényezőt" (Fidesz, 1996: 49). Ez az érzése idővel csak erősödött, mivel úgy látta, hogy nem csak belpolitikai ellenfelei esetében valósul meg ez a helyzet, hanem európai szinten is. Ebben a helyzetben a párt úgy vélte, hogy az ő szerepe a demokrácia védelmezése, helyreállítása. Az illiberális demokrácia ennek a politikai szándéknak a kifejezése.

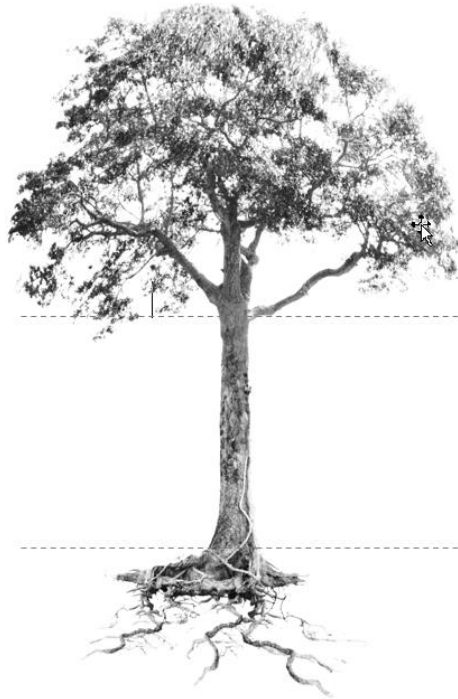
A fentiek ismeretében választ kapunk arra az első részben feltett kérdésre, hogy miért indult növekedésnek a hazai polarizáció hamarabb, mint Nyugaton, és hogy mindezt miért nem a populizmus növekedése indukálta. A liberális demokrácia két elemének egyensúlyát a Fidesz már egészen korán, szinte még a demokratikus konszolidáció időszakában megkérdőjelezte, ami megmagyarázza, hogy a polarizáció mértéke miért ért a 2000-es évekre a csúcsára. A megváltozott demokráciaképe következményeként a Fidesz

demokratikusságát már az ezredforduló idején megkérdőjelezték, a párt populizmusa azonban csak később erősödött fel, a 2002-es választás idején. Mindez azt jelenti, hogy nem állja meg a helyét, hogy a polarizáció növekedését a populizmus erősödése váltotta ki. Az első Orbán-kormány idejére már létrejött az az alap-konfliktus, amelyet azóta is vív a hazai politikai közeg, s amely mentén a társadalom táborokba rendeződött. A liberális demokráciát “demokratizálni” kívánó folyamat Nyugaton később, és más hangsúllyal – jóval kevésbé intenzív módon – zajlott le. Ami viszont közös volt bennük az az, hogy minél inkább eltértek a mainstream liberális demokrácia értelmezésről, annál erősebbé vált a populizmus narratíva, mint magyarázat, csak hogy a valódi ok nem ebben rejlett, hanem a demokrácia fogalmának radikálisan eltérő értelmezésében.

Harmadik mítosz: a polarizáció kortárs jelenség

A liberális-illiberális megosztottság a hazai polarizáció fejlődésének csak az *utolsó* stációja, egy olyan pont, ahol a nemzetközi tendenciák összekapcsolódtak a magyar folyamatokkal. E megosztottság az utóbbi évtizedben került előtérbe, ellenben a polarizációnak létezik egy történeti dimenziója is, valamint jóval összetettebb konstrukció, melynek három egymásra épülő szintje van (a kulturális polarizáció, az identitás-polarizáció, és a rendszer-polarizáció), ezeket az alábbi ábrán egy fametafora segítségével illusztráltuk.

Rendszer-polarizáció

Identitás-polarizáció

Kulturális polarizáció

1. ábra

Tehát ennek a konstrukciónak a "koronája" az a megosztottság-képlet (rendszer-polarizáció), melynek az előző részben kifejtett folyamat (demokrácia-liberalizmus egyensúly megbomlása) a katalizátora. A rendszer-polarizációt megelőzte két másik lépcsőfok: a kulturális és az identitás-polarizáció. Nézzük akkor tétélesen, milyen is ennek a három jelenség-rétegnek a mintázata és a dinamikája.

Kulturális polarizáció

Magyarország kulturális megosztottságának évszázados múltja van, és ezen a sorsfordító rendszerváltások sem változtattak érdemben, mindössze a mintázatát és kontextusát rajzolták át. Vegyük alapul a 20. század első felének polarizációs képletét, melyre gyakran aggatják – kissé elnagyoltan – a népi-urbánus ellentét címkéjét. Ez is egy termékeny megközelítés, de mi ezúttal a keresztény-konzervatív és a polgári-progresszív oldal között húzódó törésvonalat emelnénk ki, melynek lényegében ekkor is, mint már oly sokszor a nyugathoz fűződő viszony adta meg a mélységét. A centrum-periféria viszonyrendszer által felrajzolt koordinátarendszerben máshol látták az ország pozícióját, másfajta haladási irányt, és eltérő fejlődési módot tartottak kívánatosnak. A nyugattól való lemaradásból fakadó frusztrációra adott válaszreakciók különböztetik meg a két oldal jövőképét. A keresztény-konzervatív oldal abban látta lemaradás lényegét, hogy a nemzeti öntudat nincs azon a szinten, mint a nyugati országokban, és bármilyen haladást csak abban az esetben képes elfogadni, ha az erősíti a nemzeti büszkeséget. Eltántoríthatatlanul hitt abban, hogy létezik egy *magyar* út, és intellektuális erőfeszítéseinek jelentős hányada arra irányul, hogy ezt az utat megtalálja, kidolgozza, megmutassa. Ezzel szemben a polgári-demokratikus oldal egyértelműen irányadónak tekintette a nyugati fejlődési modellt, az emberi jogokat és a demokratikus értékeket univerzálisnak gondolta, nem tudott és nem is akart lemondani ezek meghonosításáról.

Az önálló magyar utat téveszmének tekintette, a magyar öntudat mindenképp feletti prioritizálását pedig veszélyesnek tartotta. Kölcsön szavait kölcsön véve az egyik oldal jelszava a *haza és haladás*, a másik oldal jelszava a *haladás és haza*. Ha a nemzeti érdek szembekerül a fejlődés intenciójával, akkor a keresztény-konzervatív oldal általában elveti a fejlődést. Nem fejlődésellenes, de *alárendeli* a haladást a hazának. A polgári-progresszív oldal nem tudja értelmezni a hazát haladás nélkül, küldetésének tekinti, hogy kirángassa az országot a múlt fogságából, kiemelje a nemzetet az elmaradottság mocsarából. A két kulturális pólus kettős gravitációs pontként működött, egymáshoz fűződő viszonyát a kizárólagosság és a kirekesztés jellemezte; ez meghatározta a párt dinamika irányát, az életmódbeli törésvonalakat, és az egyéni magatartásformákat is.

A kommunista hatalomátvétel ebben a kétosztatú állapotban találja Magyarországot, de elsöpörni még ez sem tudja ezt a szembenállást, csak lefojtja, és egy más típusú megosztottságot helyez előtérbe. Létrejön egy virtuális közösség, mely azokból áll, akik a rendszeren kívül rekedtek, és végeredményben keresztény-konzervatív és a polgári tábor is ebben a virtuális közösségben találja magát. A szovjet típusú államberendezkedés természetesen nem következett az ország szerves fejlődéséből, egyfajta zárvány volt a magyar történelemben, valódi legitimitációja sosem volt. Viszont a kultúra, az oktatás, a közérkölc monopolizálása lehetetlenné tette, hogy az a két kulturális pólus – mely a század első felének közgondolkodását meghatározta – felszínre

törjön, de a két pólus továbbra sem szűnt meg, hanem politikán és társadalmon kívülre került.

Ezt úgy kell elképzelni, mintha a társadalom kollektív tudata egy befagyott tó lenne, amelyben az ország szerves polarizációjának két pólusa – évtizedekre – a befagyott vízfelszín alá szorulna. Ez a több méter vastag jégtakaró (a monolitikus pártállam) aztán az idő előrehaladtával vékonyodni kezdett, és ahogy vékonyodott, úgy vált láthatóvá fokozatosan a formálódó régi/új két Magyarország. A nyolcvanas évekre a jég már annyira elvékonyodott, hogy már át lehetett látni rajta: egy második nyilvánosság is létrejött, melyben már beazonosíthatóvá vált a két pólus. A Beszélő köré szerveződő demokratikus ellenzék egyre egyértelműbben vált az egykori polgári pólus örökösévé. Mindeközben a népiek is szerveződni kezdtek (akik a század első felének népi irányzatának, illetve a keresztény-konzervatív oldalnak az örökösei), amelynek a kicsúcsosodása a lakiteleki találkozó volt, megalakult az MDF, és ezzel megindult a rendszerellenzék intézményesülése, a tó feletti vékony réteg áttört, és a mélyben szunnyadó polarizáció lassan a felszínre tört, és pártokban öltött testet.

Még egy ideig kitartott az a "demokratikus illúzió", mely azt feltételezte, hogy az ellenzéki pártok voltaképpen mind egyet akarnak, törekvéseik egy irányba mutatnak, hisz mind többpártrendszert és demokráciát akarnak. És valóban, ennek a virtuális közösségnek a kötőelemeit egy ideig még erősítette az állampárttal való szembenállásuk,

de már itt megmutatkoztak az eredendő különbségek. Az első demokratikus választáson az a két párt végez az első két helyen, amely egyértelműen a kétosztatú kulturális hagyomány örököse.

Az elkövetkező két ciklusban végbemegy a pártstruktúra átrendeződése, az MDF helyét átveszi a Fidesz, az SZDSZ balra tolódik, az MSZP a liberális pólushoz lép közelebb, elindul egy tömbösödés, és szépen kirajzolódik a polarizáció duális hagyománya.

Itt érdemes kitérni arra is, milyen ennek a polarizációnak a mintázata. Az első részben elvégeztük a polarizáció tipizálását, eszerint a nemzetközi szakirodalom három típust különböztet meg. A közpolitikai polarizációt (amikor egy szakpolitikai téma körül alakul ki kibékíthetetlen ellentét), az ideológiai polarizációt (amikor a politikai pólusok között alakul ki egy áthidalhatatlan árok), és az érzelmi polarizációt (amikor már személyes és kollektív harag is megjelenik az ellenfelek között). Ami a hazai polarizáció jellegét illeti, annak alapkarakterét a – fentebb kifejtett – kulturális polarizáció évszázados hagyománya adja. Ez tulajdonképpen az ideológiai és az érzelmi polarizáció sajátos ötvözete, amelynek társadalomlélektani magvát a kulturális distancia adja.

A gyökérzetet tehát a kulturális polarizáció biztosította, mely újraéledő diszpozíciói révén már a harmadik köztársaság születése pillanatában hatást gyakorolt az aktorok egymáshoz fűződő viszonyára, a pártdinamikára, és a tömbösödés fejlődési irányára.

Identitás-polarizáció

Ebből a gyökérből nőtt ki a polarizáció újabb szintje, melyet az identitáspolitika hazai megkérgesedése konstruált. A kilencvenes évek végére kialakult az a bipoláris felállás, ami máig meghatározó, de akkor még korántsem volt garantált, hogy ez a szereposztás időtálló lesz, és az identitáspolitika elmélyülése nélkül feltehetően nem is lett volna az. A Fidesz '94 és '98 között jó ütemben hajtotta végre a pozícióváltást a politikai palettán, és a polgári Magyarország (ennek demokráciaelméleti vonatkozásaira már kitértünk a második részben) víziójának felhajtóereje meghozta a választási győzelmet, de hatalomra kerülés pillanatában nem volt valódi, bejáratott bázisa a jobboldali térfélen, a győzelemhez is az FKGP jelöltjeinek nagyarányú visszaléptetésére volt szükség.

A Fideszt mindig is az emelte ki a pártpolitikai mezőnyből, hogy a mögötte álló stratégiák képesek voltak perspektivikusan gondolkodni. A kilencvenes évek stratégiai feladványa pedig az volt, miként lehet hitelesen lebonyolítani egy térfélváltást. A kétezres évek *stratégiai kihívása* viszont már az volt, hogy hogyan válhat a Fidesz valódi pólusképző erővé, hogyan tarthatja meg tartósan váltópárti státuszát, és hogyan kerülheti el az MDF sorsát. A Fidesz teoretikusai a győzelem után nem csak a kormányzás dilemmáival voltak elfoglalva, hanem erre a kihívásra keresték a választ. A megoldás papíron egyszerű volt: ketté kell osztani az országot,

olyan mértékben elmélyíteni a kettő közötti árkot, hogy az átjárás megszűnjön; és biztosítani, hogy az egyik pólus kizárólagos képviselője a Fidesz legyen. Ennek eszköze nem is lehetett más, mint az identitáspolitika elmélyítése. A valóságban viszont nem volt ez olyan egyszerű feladat, még úgy sem, hogy a balliberális oldal hathatós szövetségesnek bizonyult ebben a folyamatban (mivel neki is az volt a primer stratégiai érdeke, hogy megossza a társadalmat és befoglalja az egyik oldalt). A Fidesz ugyanis a polgári Magyarország megteremtésének ígéretével került hatalomra, és a kormányzás karaktere is alapvetően konzervatív zsánerű volt. Maga a miniszterelnök is egy sajátos apolitikus szerepkört vitt, a pártpolitikai csatározások fölé emelve a hivatalt, és egészen a 2002-es választás első fordulójáig nem is szállt be a politikai sárdobálásba. Csakhogy erre nehéz volt identitáspolitikát alapozni, mert a magyar társadalomban a kontinentális polgári konzervativizmusnak tulajdonképpen sosem volt tömegbázist megalapozó táptalaja. Nem is igen volt teljesen kompatibilis a kulturális polarizáció továbbra is markánsan jelenlévő, és jól táplált jobboldali képletével. A 2002-es vereség után a Fidesz úgy hagyta el a konzervatív vonalat és a polgári Magyarország toposzát, mint egy rossz szokást, és rátért a történelmi hagyományok által diktált ösvényre, és a népi-keresztény kulturális pólusra alapozva építette tovább identitáspolitikai irányvonalát. Első ránézésre úgy tűnhet, hogy a Fidesz identitáspolitikája nem egy sikertörténet, mivel 2002-ben kikerült a hatalomból, és két ciklusra ellenzékbe kényszerült. Stratégiai célját viszont elérte: a kétosztatú ország egyik felének domináns szereplőjévé

vált, és a *centrális erőter* segítségével később a teljes pártrendszer domináns pártjává.

Polarizálok, tehát vagyok! Ez lehetne a 2000-es évek magyar belpolitikájának jelmondata, de nemcsak a jobboldal, hanem a balliberális oldal is egzisztenciális kérdésként élte meg az identitáspolitikai versenyt. Az MSZP a *harmadik út* (A harmadik út Anthony Giddens brit szociológus által kidolgozott irányzat, mely a szociáldemokráciát liberális elvek integrálásával frissítette fel) posztmodern baloldali irányzatát igyekezett meghonosítani – mérsékelt sikerrel. Ráadásul az irányzat közben a nemzetközi szinten zsákutcának bizonyult, és az európai baloldal válságát okozta – éppúgy ahogy Magyarországon.

Az identitáspolitika elmélyítése tehát egyik oldalon sem ment zökkenőmentesen és eltérő eredménnyel járt, ugyanakkor mindkét oldal jól tudott kapcsolódni a két Magyarország kulturális hagyományának hozzá közel álló ágához, és erre alapozva csúcsra tudta járatni a polarizációt (ld. az első részben bemutatott European Social Survey adatait). A politikai *mi* és a politikai *ők* meghatározásában tehát nem a nulláról kellett építkezni, megvoltak a bejáratott negatív toposzok a másik oldallal szemben. A balliberálisok a jobboldal szemében mindig is nemzetietlenek voltak; a jobboldal a balliberálisok szemében pedig antidemokratikus. Hosszan lehetne folytatni annak felsorolását, hogy a két politikai oldal hogyan skatulyázza be a másikat:

a jobboldaliak maradi, kulturálatlan, mucsai hipokriták; a balliberálisok erkölcstelen, kozmopolita, nyugatutánzó posztkommunisták. A sztereotípa-készlet tehát adott volt, és organikusan jelen volt, ezeket csak fel kellett skálázni, folyamatosan aktualizálni, és azt kellett elhíttetni a saját táborral, hogy velünk szemben nem ellenfelek vannak, hanem ellenségek, akik a létünkre törnek. Be kellett vinni a rendszerbe a törzsi szellemiséget, és elvetni az érték-pluralizmust, mert egy törzsi küzdelemben, ha nem vagyunk elég erősek, azonnal elveszejtenek bennünket.

Rendszer-polarizáció

Most jutunk el a szerintünk legfontosabb polarizációs réteghez, ami a rendszer-polarizáció. Már a kulturális és az identitás-polarizáció önmagában is prolongálta a kettéosztottságot, de az ellentét igazán végletessé az által vált, hogy a rendszer szintjén is megjelent, és ezen a ponton ismét nagy szerepet kap a hazai polarizáció már ismert motívuma, a nyugathoz fűződő viszony: mit gondol a két oldal a nyugatról, illetve annak uralkodó államberendezkedéséről, a liberális demokráciáról. A balliberális oldal viszonyulását nem nehéz rekonstruálni, mert az viszonylag konzisztens és konzekvens: a nyugati liberális demokrácia modelljét meg kell honosítani, mert annak értékei és előnyei univerzálisak, tehát a hazai tradíciók, kulturális adottságok, történelmi képzetek, nem képezhetik akadályát az adaptációnak, ha mégis, akkor ezeket meg kell haladni, felül kell írni, meg kell változtatni.

A jobboldal viszonya már korántsem ilyen egységes és nyílegyenes. Már a rendszerváltás idején megjelent a sérelmi narratíva, és általában véve jellemző volt egy többszólamúság, melyben a nyugat-kritika, és hazai rendszer bírálata a szellemi hinterlandra hárult, de a politikai fősodor elégedett volt a létrehozott berendezkedéssel, és ritkán vonta kétségbe a nyugat mintaadó mivoltát. A NATO-csatlakozás és az Uniós csatlakozás közös célja volt a politikai elitnek, és ez teremtett egy konszenzuális burkot a liberális demokrácia étosza köré.

A Fidesz első kormányzási ciklusa alatt érezte először szűknek a kabátot. A hatalomra kerülő fiatal miniszterelnök hamar szembesült azzal a ténnyel, hogy a széles mozgástér nem az a kiváltság, amiből egy magyar miniszterelnöknek bőségesen jut. Az államadósság, a gazdasági érdekcsoportok elvárásai, a fékek és ellensúlyok, a koalíciós partnerek, a köztársasági elnök, a forintgyengülés, a csatlakozási kritériumok, a jogharmonizációs kényszerek, az orosz válság, a jegybankelnök, az Állami Számvevőszék, a média-ellenszél, az infláció (és még folytathatnánk a sort) mind-mind olyan tényező volt, amely végletekig leszűkítették a kormány mozgásterét. Aztán két ellenzéki ciklusában végignézte, ahogy a balliberális oldal kényszerpályáról kényszerpályára evickél, és cselekvőképessége végül minimálisra csökken.

A magyar jobboldal fokozatosan arra következtetésre jutott, hogy ennyire leszűkült mozgástérben lehetetlen autonóm módon kormányozni, és mindezért a külső és belső fékező-tényezők és a [governance-típusú](#) kormányzás felelős. Ezért 2010-ben már a mozgástérnövelés és a cselekvőképesség kiteljesítésének feltett szándékával lépett a pástra. Átalakította a kormányzás karakterét: governance-kormányzásról [government-kormányzásra](#) váltott, sőt továbbfejlesztve azt [hard government](#) típusú kormányzásra állt át. A Fidesz háttéremberei számára a 2010-es évek feladványa az volt, hogy hogyan lehet olyan mértékben megnövelni a mozgástérrel, hogy az autonóm kormányzás lehetővé váljon, de se a belső ellenállás, se a nemzetközi kritikák ne csökkentsék a hatalmon maradás esélyét. A kétharmados többség lehetővé tette, hogy ennek szellemében a Fidesz szisztematikusan eltakarítson minden tényezőt, ami a kormányzati cselekvőképesség útjában állt.

Itt válik tapinthatóvá a rendszer-polarizáció, ugyanis a belső fékező-tényezők többsége a liberális demokrácia *liberális* pólusához tartozik. Az alkotmánybíróság, az ombudsmani rendszer, a független jegybank intézménye, a monetáris tanács, a hatalmi ágak szétválasztásának elve, az ÁSZ, mind a liberalizmus apportja, a nyugati típusú liberális demokráciában. Ezek kikönnyítése vagy irányba állítása, jelentősen csökkenti ezek fék-funkcióját. A kormányzás karakterének megváltoztatásával pedig már eleve eltolták a rendszert a többségi elv irányába. Ezek a folyamatok együttesen átszabták a magyar rendszert,

áttolták a súlypontját, mely most már demokratikus pólus felé gravitál a liberális pólus rovására.

Ez a folyamat egybeesett azzal a nemzetközi tendenciával, amelyet a második részben ismertettünk, miszerint a nyugati democráciákban is billeg a liberális és demokratikus pólus egyensúlya. A nyugati liberális democráciát még a liberális teoretikusok oldaláról is komoly kritika (önkritika) éri, lassan tudományos konszenzus övezi azt a tételt, hogy a liberális demokrácia, mint hatalmi berendezkedés megújulásra szorul, és az elméleti viták ma már arról folynak, hogy hogyan és milyen irányba kell továbbfejleszteni. Az Orbán-rezsim tudományos recepciója sem egyértelmű, de annyit leszögezhetünk, hogy abban konszenzus van, hogy nem ebbe az irányba kell a liberális democráciát elmozdítani.

De a polarizáció szempontjából fontosabb, hogy a politikai aktorok, hogyan viszonyulnak a rezsimhez. Az nyilvánvaló, hogy az ellenzék és az Európai Unió a jelenlegi átalakulást egy autokratizációs folyamatként értelmezi. A kormányoldal pedig demokratizációs folyamatként, melyben a liberalizmusmentesítéssel a népakarat elől takarít el minden akadályt a kormány, megnövelve ezzel a nemzet szuverenitását. A lényeg, hogy ezzel új szintre emelkedett a polarizáció, mivel a teljes ellenzék egyúttal rendszerellenzékké avanszált, amely már nem pusztán a kormányt akarja megbuktatni, hanem a teljes rendszert kívánja

elsöpörni. Ezáltal a két oldal közötti polarizáció új szintre lépett, az árok már olyan mély közöttük, hogy már el sem látni a fenekéig.

A polarizációval kapcsolatos mítoszok a jelenidejűsége abban érhető tetten, hogy a kortárs magyarázatok a jelenből visszavezetve próbálják felfejteni a jelenséget, és annak okait. Többnyire azt kutatják, hogy mikorra tehető az ősbűn, mely révén kisiklott/kizökkent valami, és persze arra is akad mindig megfejtés, hogy ki követte el ezt az ősbűnt. Be kell azonban látnunk, hogy a polarizáltság valójában a hazai politika kódolt alapállapota, és a monolitikus időszakok jelentik az elhajlást. Az első részben igyekeztünk eloszlatni azt a mítoszt, hogy a polarizáció elmélyülése az elmúlt évtized termése; a második részben azt a mítoszt, hogy a populizmus következménye lenne; a harmadik részben pedig igyekeztünk cáfolni azt a mítoszt, hogy kizárólag kortárs hazai jelenség lenne. Bár a rendszer-polarizáció a hazai megosztottság fejlődéstörténetében egyértelmű szintlépést jelent, és ezen a szinten már kapcsolódik a nemzetközi tendenciákhoz is, nem szabad elfelednünk, hogy évszázados kulturális hagyományrendszer táplálja.

Konklúzió

Ezt a dolgozatot azért írtuk, mert elégedetlenek vagyunk azokkal a magyarázatokkal, amelyek a "két Magyarország" (vagy másképpen a politikai polarizáció) jelenségével kapcsolatban itthon megfogalmazódnak. Amikor elhatároztuk, hogy írunk a témáról, Oroszország még nem indított támadást Ukrajna ellen.

Február 24-e óta a minket körülvevő világ alapvetően megváltozott, és ilyen közegben nagyon nehéz pusztán belpolitikai témáról beszélni. A háború minden kérdést felülír. Vagy talán mégsem teljesen. Még ebben a megváltozott közegben is úgy érezzük: érdemes írásunkat közre bocsátani.

Azért tesszük, mert bár a világ egy hónap alatt alapjaiban megváltozott, a magyar politikában nem lehet nem észrevenni az állandóságokat, folytonosságokat. A polarizáció egy ilyen folytonosság. Ha a rendszerváltás emelkedett időszakát vesszük normának, akkor abban nem volt polarizáció, hiszen mindenki egyet akart: demokráciát. Ha azonban e madártávlati képet kicsit közelebbről is megszemléljük, akkor azt látjuk, a “demokratikus egység” már elég korán repedezni kezdett.

Erről szólt írásunk 1. része. Ebben azzal a mítosszal igyekeztünk szembenézni, hogy ez az egység szinte 2010-ig fennállt, és a polarizáció a Fidesz 2010-es kormányzásával új szintre került. Úgy találtuk, hogy ez nem helytálló megközelítés. Az adatok ugyanis azt mutatják, hogy Magyarországon már húsz évvel ezelőtt is európai szinten kimagasló volt a polarizáció, aminek így nem oka, csak kísérőjelensége a populizmus. Más, a szakirodalomban bevett magyarázatok, amik a többségi intézményrendszerhez, a gazdasági problémákhoz, vagy a közösségi média előretöréséhez kötik a polarizáció növekedését, szintén csak

féligazságnak bizonyulnak, ezért más irányból kell megközelíteni a kérdést.

A tanulmány 2. részében egy itthon ritkán elemzett megközelítést mutattunk be: a liberalizmus és a demokrácia közötti vitát. Ez a vita Nyugat-Európában jóval szélesebb mederben folyik, mint itthon. Itthon ennek egyik leágazását ismerjük (szinte csak azt ismerjük), azt, hogy a populisták miatt torzult el és vált *illiberálissá* a magyar demokrácia. A nemzetközi vitában van azonban egy másik torzulás is, amikor a túlfeszített liberalizmus *antidemokratikus* alakot ölt. Nekünk az tehát a véleményünk, hogy a populizmussal való magyarázat egyoldalú. Ezt neveztük második mítosznak.

Végül a tanulmány 3. részében cáfoltuk azt a mítoszt, hogy a politikai polarizáció pusztán az utóbbi évtizedek jelensége lenne. Bemutattuk, a magyar politikatörténet elmúlt évszázada hogyan alapozza meg azokat az elitcsoportokat, amelyek nem egymás mérsékelt vitapartnerei, hanem olykor szélsőséges opponálói. Természetesen nem gondoljuk azt, hogy a történelem *determinálná* a jelent, de azt sem – mint sokan –, hogy a történelemnek nincs semmi szerepe a jelenben. Kimutatjuk továbbá, hogy a magyar közéletben három polarizáció (kulturális, identitás- és rendszer-polarizáció) rétegződik egymásra, és hoz létre rendkívül erős ellentéteket.

Ahogy a bevezetőben említettük: elégedetlenek vagyunk a polarizáció okait illető magyarázatokkal. Sőt erősebben is fogalmazhatunk. Voltaképpen nem is látunk nagyon *ok-feltárást*. Ha a "két Magyarország" témája szóba kerül, jobbára csak egyoldalú megközelítésekkel ("mítoszokkal") találkozunk.

A mítoszok persze kiiktathatatlanok a közbeszédből, és mi sem gondoljuk, hogy magyarázataink ezen alapjaiban változtatnának. Azt azonban gondoljuk, hogy mégsem tekinthetünk el az okoknak a jelenleginél módszeresebb számba vételétől. Azért nem, mert, ha nem értjük meg a folyamatok hátterét és mozgatórugóit, akkor biztosan nem sikerül olyan kezelési módokat kitalálni, amelyek a magyar polarizáció csökkentésére alkalmasak lennének. És menjünk még tovább. Mivel kevés a mérvadó elemzés, túl nagy teher helyeződik a politikára. Az emberek – miközben elégedetlenek a politikával és a politikusokkal – azt várják, hogy a politika *oldja meg* ezt a problémát. Különösen az ellenzéki közösség várja ezt az egyesült ellenzéktől, és persze a maga szempontjából érthető is ez az elvárás („ha a Fidesz polarizált, mi majd felszámoljuk a megosztottságot”). Hiszen egy 12 éves kormányzás alatt, még a magyarnál jóval kiegyensúlyozottabb kormány-ellenzék viszonyrendszer mellett is felmerülne, hogy az ellenzék nem érzi magát a rendszer részének. A hazai politikai viszonyok pedig egyáltalán nem kiegyensúlyozottak, viszont egyáltalán nem látunk olyan elgondolásokat, terveket, amelyek ezen akár csak jöttányit mozdíthatnának.

Mi úgy látjuk, elemzőként az a kötelességünk, hogy rámutassunk: a “két Magyarország” nem feltétlen deformáció, hanem a magyar politikatörténetből és a rendszerváltás utáni korból következő *realitás*. Jelenleg nincsenek meg a feltételei a felszámolásának, sőt a csökkentésének sem. Ez nem kell, hogy letörjön minket, épp ellenkezőleg: arra kell ösztönözzön, hogy mélyebben megismerjük azokat az okokat, amelyek ebben szerepet játszanak. Már a bevezetőben is jeleztük: a nyugatosság szintje és a polarizáció szintje között összefüggés van. Ha igazunk van abban, hogy a polarizáció már 2010 előtt is jelen volt, akkor ebből az következik, hogy a korai demokrácia sem volt eléggé nyugatos, vagy másképpen: együttműködő. A problémánk tehát a *túl kevés nyugatosság*, vagy másképpen a *meg nem értett nyugat*. Amin azonban nem megdöbbenni és elkeseredni kell. A magyar társadalom egy része nyugatos, egy másik része meg nem, vagy nem úgy, mint az előbbi.

Ezt a tükröt szeretnénk volna megmutatni. Ezt össze lehet törni; vagy meg lehet látni magunkat benne.